

ÍNDEX

I. Introducció	9
I.1 Objectius.....	9
I.2 Organització dels continguts.....	10
II. Les dades i la metodologia.....	13
II.1 Descripció del corpus (COD).....	13
II.2 Metodologia	15
II.2.1 Sistematització de les dades.....	15
II.2.2 Comparació amb el corpus d'Alcover i Moll.....	17
III. Marc teòric.....	21
III.1 Hipòtesis de partida.....	21
III.2 El component morfològic.....	22
III.2.1 Perspectiva morfèmica.....	22
III.2.2 El paper dels paradigmes en la morfologia fle-	
xiva	24
III.2.3 Estat de la qüestió	26
IV. La flexió verbal. Els segments velar i palatal.....	29
IV.1 Presentació	29
IV.2. Verbs amb segment velar.....	29
IV.2.1 Precedents.....	29
IV.2.2 Distribució.....	41
IV.2.2.1 Les dades del COD.....	41
IV.2.2.2 Les dades del corpus d'Alcover i Moll.....	59
IV.2.3 Anàlisi.....	65
IV.2.3.1 Variació del segment velar.....	66
IV.2.3.2 Patrons morfològics verbals	74
IV.2.3.3 Relacions implicatives entre formes verbals	83

IV.2.3.4 La distribució del segment velar en altres verbs	96
IV.2.4 Remarques.....	105
IV.3 Verbs amb segment palatal.....	113
IV.3.1 Precedents.....	113
IV.3.2 Distribució	117
IV.3.2.1 Les dades del COD.....	117
IV.3.2.2 Les dades del corpus d'Alcover i Moll.....	126
IV.3.3 Anàlisi.....	129
IV.3.3.1 Precedents.....	130
IV.3.3.2 La distribució del segment palatal en termes de patrons morfològics.....	134
IV.3.3.3 La distribució del segment palatal en termes de relacions implicatives.....	137
IV.3.3.4 Combinació dels segments velar i palatal a servir	141
IV.3.4 Remarques.....	144
IV.4 Els segments velar i palatal en altres llengües romàniques.....	145
IV.4.1 El segment velar en català, italià i occità.....	146
IV.4.2 El segment palatal en català, italià i occità.....	149
IV.4.3 Remarques.....	153
V. Conclusions.....	155
Referències bibliogràfiques	165

I. INTRODUCCIÓ

I.1 Objectius

El treball que es presenta és una versió reduïda de la tesi doctoral *Aspectes morfofonològics en la morfologia verbal del català nord-occidental*, presentada a la Facultat de Filologia de la Universitat de Barcelona el 8 de juliol de 2009. A grans trets, s'ha suprimit el capítol V de la tesi, dedicat a l'estudi, en termes de la teoria de l'optimitat, de la distribució de l'accent en el sistema verbal del català. L'estudi que es presenta correspon a la resta de la tesi, en la qual el capítol sobre la descripció i l'anàlisi de la distribució i el valor gramatical dels segments velar i palatal que tenen determinades formes verbals pren el paper protagonista.

La riquesa del dialecte nord-occidental quant a la flexió verbal, amb divergències significatives entre les varietats que el conformen pel que fa a alguns dels fenòmens estudiats, ha motivat la tria d'aquesta varietat com a objecte d'estudi central. Les dades escollides ja van ser descrites de manera parcial al treball d'investigació *Distribució i valor morfemàtic dels segments velars en la morfologia verbal del català nord-occidental*, presentat el 2004 al Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona, i formen part del *Corpus Oral Dialectal* (a partir d'ara, COD) del català contemporani de la Universitat de Barcelona, del qual es parla amb més deteniment a l'apartat II.1.¹

1. Aquest corpus s'emmarca dins del projecte *Explotación de un corpus oral dialectal: análisis de la variación lingüística y desarrollo de aplicaciones informáticas para la transcripción automatizada* (a partir d'ara, ECOD) (HUM2004-01504/FILO, renovat com a HUM2007-65531/FILO) del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona, finançat pel Ministerio de Ciencia e Innovación amb el suport addicional del FEDER (Fondo Europeo de Desarrollo Regional) (pàgina web del projecte: <<http://www.ub.edu/lincat>>). El treball dut a terme en aquest estudi, en la tesi doctoral i en el treball d'investigació anteriors ha estat possible gràcies a una beca de formació d'investigadors del Programa Propi UB-Distincions, dirigida per Maria-Rosa Lloret.

I.2 Organització dels continguts

El contingut de l'estudi s'organitza de la manera següent. El capítol II presenta les característiques de les dades estudiades i la metodologia emprada en la recopilació de les dades. El capítol III contextualitza i justifica el marc teòric que s'utilitza en l'anàlisi dels fenòmens examinats, el capítol IV constitueix el nucli de l'estudi i el capítol V recull, a tall de conclusió, les principals aportacions del treball, que es completa amb la llista de referències bibliogràfiques utilitzades al llarg de la recerca.

En el terreny descriptiu, aquest estudi s'ocupa, d'una banda, de la distribució d'un segment velar (típicament -c o -gu-) que apareix entre l'arrel i els morfemes de flexió d'alguns verbs que la gramàtica tradicional ha analitzat com a irregulars i que, majoritàriament, formen part de la segona conjugació (vg. § IV.2.2), i, de l'altra, de la distribució d'un segment palatal (típicament -eix-) que apareix entre l'arrel i els morfemes de flexió d'alguns verbs de la tercera conjugació (vg. § IV.3.2). La comparació entre aquests dos segments és ineludible, atès que comparteixen patrons de distribució i que en alguns estudis s'han analitzat com a morfemes del mateix tipus (vg. § IV.2.1). La descripció de les dades del català nord-occidental, però, no es presenta aïllada, sinó en comparació amb la de les dades de l'estàndard, per observar-ne les diferències i per enriquir l'estudi de la variació interna de la llengua catalana. L'apartat descriptiu del capítol IV es tanca amb una comparació amb les dades del corpus d'Alcover i Moll, recollides a principis del segle xx, per observar l'evolució i els canvis en la distribució d'aquests elements en el període que separa els dos corpus (per a la descripció dels dos corpus, vegeu el capítol II). Aquesta descripció també va acompanyada d'una altra comparació amb dues llengües romàniques més, l'italià i l'occità, en les quals es constata una presència rellevant d'aquests dos segments (vg. § IV.4).

En el terreny analític, l'estudi dels segments velar i palatal gira al voltant de dos eixos: a) la justificació de la distribució d'aquests segments a partir de patrons o paradigmes morfològics (vg. § IV.2.3.2 i § IV.3.3.2) i b) la justificació de la variació que es detecta entre verbs i entre varietats pel que fa al nombre de formes implicades en aquesta distribució a partir de l'establiment d'una jerarquia de relacions implicatives entre les formes que componen el patró morfològic pertinent (vg. § IV.2.3.3 i § IV.3.3.3). El desenvolupament d'aquests dos punts proporciona noves eines per avançar en el coneixement del

grau d'indpendència i de pertinença morfològica d'aquests segments i de la seva funció en el sistema verbal català. La constatació de les semblances i les diferències que hi ha entre català, italià i occità en aquests aspectes ens ofereix arguments a favor o en contra de les propostes que es recullen en aquest estudi. En aquests apartats es presenta una anàlisi global en termes paradigmàtics, que recull aspectes de diverses propostes anteriors sobre el caràcter morfològic dels segments analitzats (especialment de Viaplana 1984, 1986, 2005, Pérez Saldanya 1995, Sifre 1992, 1995, 1998, Maiden 2001, 2003a, b); els aspectes fonològics s'analitzen des de la perspectiva de la teoria de l'optimitat (vg. els treballs fundacionals de Prince i Smolensky 1993 i McCarthy i Prince 1993a, b).

En resum, la recerca duta a terme contribueix, des de la perspectiva descriptiva, al coneixement dels patrons verbals del català nord-occidental i, en especial, del patró expansiu dels segments velar i palatal; i, des de la perspectiva analítica, a l'estudi de la naturalesa gramatical dels segments velar i palatal i a la determinació de l'estructura morfològica del verb en català. Finalment, però no menys important, l'anàlisi proposada es presenta com un marc vàlid per donar compte de la naturalesa i distribució dels segments velar i palatal en totes les varietats o sistemes estudiats alhora; per tant, afavoreix tant l'anàlisi intradialectal com interdialectal. En altres paraules, totes les troballes fetes en l'apartat analític de l'estudi han estat propiciades per aquesta pretensió d'aconseguir justificar tant les generalitats que caracteritzen la distribució d'aquests segments en el dialecte nord-occidental com les especificitats que presenten les varietats internes d'aquest dialecte exemplificades en els sistemes que ofereixen cada un dels informants; unes especificitats que no serien reconegudes com a tals si no s'haguessin comparat amb la resta. I aquesta pretensió no tan sols s'intenta acomplir dins l'àmbit lingüístic català, sinó que també intenta abraçar l'anàlisi interlingüística gràcies a la comparació d'aquesta llengua amb l'italià i l'occità.

II. LES DADES I LA METODOLOGIA

II.1 Descripció del corpus (COD)

Les dades escollides per desenvolupar aquest estudi corresponen al català nord-occidental, un dels dialectes del català poc estudiat des del punt de vista analític pel que fa a la flexió verbal.¹ La convivència, dins d'un mateix territori administratiu, amb el dialecte que ha tingut —i té— més pes en l'elaboració de l'estàndard, en l'escolarització i en els mitjans de comunicació, el català oriental central, provoca una pèrdua progressiva de la multiplicitat de variants formals pròpies del català nord-occidental, sobretot en l'àmbit de la morfologia verbal. La descripció i l'anàlisi de les variants d'aquest dialecte enriqueixen l'estudi de la variació lingüística tant interdialectal com intradialectal i ofereixen una visió més completa de l'evolució dels canvis morfofonològics en l'àmbit de la morfologia verbal del català.

Les dades amb les quals es treballa formen part del Corpus Oral Dialectal (COD). Les dades del COD provenen de les entrevistes que es van dur a terme entre els anys 1994 i 1996 a tres informants de cada capital de comarca de tot el domini lingüístic català. Els informants seleccionats havien de complir les característiques següents: a) haver nascut, com els seus pares, en la població en qüestió; b) tenir entre trenta i quaranta-cinc anys, i c) pertànyer a una classe social mitjana. De la mateixa manera, s'intentava aconseguir informants que no haguessin viscut en altres indrets durant un temps relativament llarg i que no tinguessin una formació aca-

1. Els treballs de tipus descriptiu que segueixen les pautes de la dialectologia tradicional són abundants; per exemple, Coll (1991), Sistac (1993, 1998), Navarro (1996) i Cubells (2001). L'elevat grau de variació formal interna que presenta aquest dialecte també ha servit de base empírica per a alguns estudis teòrics: Wheeler (1993), Massanell (1995, 2001, 2003, 2004), Creus (1997, 2001), Perea (2003) i Viaplana (2005).

dèmica superior. L'objectiu del primer criteri era aconseguir que els informants fossin representatius del parlar de la localitat en qüestió; per això, no havien d'haver estat en contacte —en la mesura que fos possible— amb parlars d'altres poblacions. Pel que fa al segon criteri, la franja d'edat que es tenia en compte assegurava que els informants no haguessin estat escolaritzats en català i que, per tant, no haguessin rebut la influència de l'estàndard. Finalment, l'últim criteri servia per delimitar d'alguna manera el conjunt d'informants i, així, evitar que s'haguessin de tenir en compte variables com ara la de classe social.

El COD és, doncs, un corpus que s'allunya de les mostres utilitzades, per exemple, en treballs desenvolupats en l'àmbit de la sociolingüística, perquè no té en compte variables socials ni de sexe o d'edat, ni treballa amb una mostra estadísticament representativa de la societat. Alhora, però, s'allunya dels corpus amb els quals treballa la dialectologia tradicional, perquè els informants són d'una franja d'edat mitjana i viuen en nuclis urbans més o menys grans. Les enquestes no es van dur a terme a poblacions aïllades, sinó a les capitals de comarca, perquè es pretenia recollir mostres de la llengua en el seu estadi actual, a partir de la premissa que és en aquestes localitats on els canvis i la variació lingüística tenen més presència i on la llengua es mostra en el seu estat més viu i constantment canviant.²

Les dades que es recullen corresponen a informants reals, cadascun dels quals representa un sistema lingüístic independent, amb variacions respecte d'altres parlants de la mateixa població. Per aquesta raó, es parteix de les dades de cada un dels informants i no de les dades de cada població. Dels tres informants per població de què es disposa, són pocs els casos en què dos informants comparteixen totes les dades i encara més estranys els casos en què els tres informants coincideixen plenament (aquesta qüestió és especialment important pel que fa a l'estudi dels segments velar i palatal, més que no pas pel que fa a l'estudi de l'accent, en la distribució del qual pràcticament no es detecta variació). Si en una determinada població disposéssim de dos informants coincidents i escollíssim com a representatiu el sistema d'aquests dos informants, es perdrien les dades del tercer informant. En altres paraules, s'obviaria la variació interna en detriment d'una descripció detallada i acurada de les da-

2. Per a una descripció més detallada del COD, vegeu Lloret i Perea (2002), Clua i Lloret (2006), Clua et al. (2006) o visiteu la pàgina web següent: <<http://www.ub.edu/lincat/>>

des. Per aquestes raons, s'ha optat per partir de les dades de cada un dels informants independentment de la població a la qual pertanyen. D'aquesta manera, es pot apreciar com els diversos patrons de distribució s'estenen com un continuum per totes les poblacions enquestades sense tenir gaire en compte els seus límits territorials.

La llista de poblacions representatives del català nord-occidental en les quals es van dur a terme aquestes entrevistes és la següent (per ordre alfabètic): Amposta, Andorra la Vella, Balaguer, Benavarri, Cervera, el Pont de Suert, Falset, Fraga, Gadesa, la Seu d'Urgell, les Borges Blanques, Lleida, Mollerussa, Móra d'Ebre, Sort, Tamarit de Llitera, Tàrrrega, Tortosa, Tremp i Vall-de-roures.³ D'aquestes vint poblacions, n'hi ha quatre que pertanyen a l'àrea administrativa d'Aragó (Benavarri, Fraga, Tamarit de Llitera i Vall-de-roures), una a Andorra (Andorra la Vella) i la resta, a Catalunya.

II.2 Metodologia

II.2.1 Sistematització de les dades

Les entrevistes que es van dur a terme a cada capital de comarca constaven de dues parts: la producció d'un text oral de tema lliure i la resposta a un qüestionari. Aquest qüestionari estava organitzat en diverses seccions: morfologia verbal regular, aspectes fonètics, clítics pronominals, articles, possessius, pronoms personals forts, demostratius i locatius. Les dades que es van obtenir a partir del qüestionari estan recollides en vuit bases de dades diferents (© Microsoft Access), cadascuna de les quals té una estructura adaptada al seu contingut. Aquestes bases de dades han estat recentment publicades en el CD-ROM Corpus Oral Dialectal (COD), editat per Joaquim Viaplana, Maria-Rosa Lloret, Maria-Pilar Perea i Esteve Clua (vg. Viaplana et al. 2007). La informació que es recull a continuació ha estat extreta d'aquest CD-ROM.

La base de dades de verbs està constituïda pels cinc verbs següents: cantar (I), perdre (IIa), beure (IIb), sentir (IIIa) i servir (IIIb). Aquesta classificació, que subdivideix els verbs de la segona i tercera classe verbal en funció de l'absència o la presència d'un segment velar o palatal, respectivament, entre l'arrel i els morfs de flexió, es basa principalment en la proposta de Viaplana (1984, 1986).⁴ En principi, aquests verbs són els que conjuguen tots els informants; ara

3. Hi ha quatre de les vint poblacions que compten amb quatre informants en lloc de tres. Aquestes poblacions són: Andorra la Vella, Cervera, Fraga i Móra d'Ebre.

4. Per a altres estudis que han seguit aquesta línia d'anàlisi, vegeu § IV.2.1.

bé, si un informant tenia dificultats a l'hora de conjugar-ne algun, aquest se substituïa per un altre del mateix model (per exemple, patir per servir). Les dades recollides són el resultat de la selecció i la sistematització de les respostes dels informants quan l'entrevistador els demanava que conjuguessin aquests cinc verbs a partir de la compleció d'oracions com ara les de (1).

(1)

(cantar) "cada dia jo____ una cançó, tu____, ell____, nosaltres____, vosaltres____, ells____";

(beure) "ahir a la nit jo____ un got d'aigua, tu____, ell____," etc.;

(servir) "si tingués temps jo____ l'esmorzar, tu____, ell____," etc.

La base de dades dels verbs consta de dinou caselles. Les tres primeres especifiquen el dialecte, la localitat i el codi de l'informant. A les quatre següents s'indica la conjugació (classe verbal, a partir d'ara), la forma de l'infinitiu com a referència del verb, el temps i la persona de la forma verbal que es transcriu en la casella FONÈTICA. A més, per tal de facilitar la cerca de les dades, s'inclou la forma ortogràfica corresponent a l'estàndard central. A (2) se'n presenta un exemple.

(2) La base de dades de verbs del COD

Dialecte	Localitat	Inform	Conj.	Verb	Temps	Persona	Ortografia
Central	Banyoles	CBF	1	cantar	Condicional	1	cantaria
Central	Banyoles	CBF	1	cantar	Condicional	2	cantaries
Central	Banyoles	CBF	1	cantar	Condicional	3	cantaria
Central	Banyoles	CBF	1	cantar	Condicional	4	cantaríem
Central	Banyoles	CBF	1	cantar	Condicional	5	cantaríeu
Central	Banyoles	CBF	1	cantar	Condicional	6	cantarien

La forma transcrita a la casella FONÈTICA se segmenta en les caselles següents: ARREL, EP (epèntesi immediatament posterior a l'arrel), EXT⁵ (extensió), TEMA (vocal temàtica), MODE (marca d'infinitiu, gerundi o participi), MT (mode/temps), EP2 (epèntesi posterior als

5. A la base de dades apareix la casella EXTENSÍO perquè es parteix de l'estructura morfològica del verb proposada per Viaplana (1984, 1986).

morfs de mode i mode/temps) i NP⁶ (nombre/persona). A (3) s'inclou un fragment de la base de dades amb exemples de cadascuna d'aquestes caselles.

(3) La segmentació morfològica a la base de dades de verbs del COD

Fonètica	Arrel	Ep	Ext	Tema	Mode	MT	Ep2	NP
kəntəRi@ə	kənt			ə		Riə		
pəRDəRE@m	pəRD	ə				RE@		m
bə e@nt	bə			e@	nt			
bə@wRə	bə@w				R		ə	
se@nten	se@nt						e	n
seRBi@Sko	seRB		i@Sk			o		

A la base de dades dels verbs hi ha dues caselles addicionals: OBSERVACIONS i ALTERNATIVES. A la primera, s'hi poden incloure comentaris addicionals, com ara algun aspecte fonètic o fonològic destacable, les apreciacions dels informants en relació amb l'ús (factors generacionals, socials o geogràfics) i comentaris referents als dubtes i a les dificultats que ha tingut l'informant a l'hora de conjugar una forma. A la casella ALTERNATIVES, s'hi transcriuen les formes alternatives que l'informant proposa.

Al capítol IV d'aquest estudi es presenten les dades organitzades en taules en les quals només es recullen les formes que presenten el segment velar i/o el segment palatal. Per a una revisió de la conjugació completa dels verbs enquestats i de cadascun dels informants, vegeu l'annex de dades a Querol (2009).

II.2.2 Comparació amb el corpus d'Alcover i Moll

Com s'ha dit al capítol I, l'apartat de descripció de la distribució dels segments velar i palatal en la morfologia verbal del català nord-occidental recull també un estudi comparatiu entre les dades del corpus COD i les del corpus d'Alcover i Moll (vg. § IV.2.2.2 i

6. Els números de l'1 al 3 indiquen primera, segona i tercera persona singular, respectivament, i els números del 4 al 6 indiquen primera, segona i tercera persona plural, respectivament.

§ IV.3.2.2). Per dur a terme aquesta comparació, s'ha consultat la versió del corpus d'Alcover i Moll en suport magnètic editada per Perea (2001), la qual reuneix, de manera completada i reordenada, els materials de La flexió verbal en els dialectes catalans, obra que es publicà, incompleta, entre el 1929 i el 1932. Perea completa les dades d'Alcover i Moll a partir de dotze quaderns de camp, els quals apleguen les dades obtingudes en les eixides filològiques que Alcover va dur a terme entre els anys 1906 i 1929 per completar el seu projecte Estudi especial de la conjugació. La comparació entre tots dos corpus permet conèixer la naturalesa dels canvis que fan referència a la presència i la distribució del segment velar en la morfologia verbal del català nord-occidental i que han tingut lloc durant pràcticament tot el segle xx.

La distància en el temps, però, no és l'únic aspecte que diferencia aquests dos corpus. El corpus d'Alcover i Moll és molt més complet pel que fa al nombre de verbs enquestats: s'hi recull la conjugació de seixanta-set verbs. Desafortunadament, no hi ha cap localitat corresponent al català nord-occidental en la qual es reculli la conjugació del verb servir. Per dur a terme la comparació entre els dos corpus, cal cercar un altre verb del qüestionari d'Alcover que formi part del grup de verbs tradicionalment anomenats incoatius i que comparteixi les característiques fonològiques de servir. Els únics verbs de la classe III de la llista d'Alcover que tenen una arrel acabada en coda complexa del tipus r + oclusiva, com servir (/serb/ en els dialectes estudiats), són partir i repartir, però del segon només es recullen les persones 4 i 5 del present d'indicatiu a Andorra la Vella. Per tant, la comparació s'ha de dur a terme prenent com a referència la conjugació de partir, en el corpus d'Alcover i Moll, i la de servir, en el COD.

Les poblacions enquestades corresponents al català nord-occidental tampoc no són sempre les mateixes. En el corpus d'Alcover i Moll se'n recullen trenta-quatre i al COD, vint; però només n'hi ha catorze que apareguin a tots dos corpus. A (4) es recull una taula comparativa de les localitats corresponents al català nord-occidental en les quals es van dur a terme enquestes en tots dos corpus. El fet que en el corpus Alcover i Moll no s'hagi consultat una determinada localitat que sí que apareix en el COD es marca amb '--'.

(4) Localitats corresponents al català nord-occidental

Alcover i Moll	COD
--	Amposta
Andorra la Vella	Andorra la Vella
Balaguer	Balaguer
Benavarri	Benavarri
Cervera	Cervera
El Pont de Suert	El Pont de Suert
Falset	Falset
Fraga	Fraga
Gandesa	Gandesa
La Seu d'Urgell	La Seu d'Urgell
--	Les Borges Blanques
Lleida	Lleida
--	Mollerussa
--	Móra d'Ebre
Sort	Sort
Tamarit de Llitera	Tamarit de Llitera
--	Tàrrrega
Tortosa	Tortosa
Tremp	Tremp
--	Vall-de-roures